

УДК 336.7

Ф.Ю. Андрійчук,

аспірант кафедри банківської справи, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено результати досліджень автора з періодизації розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі України

The article presents the results of author's research with periods of development of the system of Ukraine's foreign trade financing

Ключові слова: лібералізація, глобалізація, розвиток ЗЕД, розвиток системи фінансування ЗЕД, періоди розвитку системи фінансування ЗЕД, етапи розвитку системи фінансування ЗЕД

Key words: liberalization, globalization, development of foreign trade, development of system of Ukraine's foreign trade financing, periods of development of Ukraine's foreign trade financing, stages of development of Ukraine's foreign trade financing

Актуальність дослідження. Економіка України на сучасному етапі є відкритою експортно-орієнтованою системою, формування і розвиток якої відбувається під впливом провідних тенденцій світового економічного розвитку – лібералізації та глобалізації. Так, наприклад, порівняно з країнами-лідерами СНД – Росією, Білоруссю та Казахстаном зовнішня торгівля України є більш лібералізованою. За даними World Trade Indicators 2009/2010 Світового Банку, за 2006-2009 роки середня ставка імпортного мита України становила 3,19%, Росії - 7,65%, Казахстану - 3,26%, Білорусії - 3,04% [10]. Наслідками лібералізації та глобалізації стали і такі ключові події для розвитку фінансово-банківської сфери України, як експансія іноземного капіталу та розгортання світової фінансово-економічної кризи. Ці події спричинили певні зміни у національному фінансовому секторі, стан якого в цілому є визначальним для розвитку фінансування торгівлі, оскільки механізми та інструменти фінансування торгівлі в основному надаються фінансовими інститутами або через них.

Все це актуалізує дослідження розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі в Україні у контексті його взаємозв'язку з основними тенденціями світового економічного розвитку – лібералізацією та глобалізацією.

Ступінь розробленості проблеми та її невирішені частини. Проблематика процесу входження іноземного капіталу до банківської сфери України стала предметом численних наукових досліджень та дебатів фахівців на сторінках періодичної преси. При цьому, як показує аналіз публікацій, основна увага приділяється перевагам та недолікам розширення присутності іноземного банківського капіталу в Україні, особливо у зв'язку із вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ), доцільності створення філій іноземних банків, необхідності законодавчого регулювання такої діяльності шляхом введення певних лімітів та умов входження у банківський ринок.

Не заперечуючи важливості дослідження цих аспектів іноземного інвестування, зауважимо, що роль іноземних банків у розвитку фінансування господарської діяльності у сфері ЗЕД залишається практично поза увагою науковців і практиків, хоча і згадується в окремих публікаціях. На нашу думку, це зумовлює необхідність визначення ролі кредитно-фінансових установ з участю іноземного капіталу, серед яких є визнані на міжнародному рівні лідери у сфері фінансування зовнішньої торгівлі, щодо запровадження світового досвіду фінансування експортно-імпортної діяльності в Україні як в умовах зростання економіки, так і за кризових умов.

Мета статті – висвітлення результатів дослідження процесу розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі у взаємозв'язку з аналізом розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні з виокремленням певних етапів.

Виклад основного матеріалу. У фаховій економічній літературі прийнято виокремлювати декілька періодів розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Перший період (1918-1987 рр.) – радянські часи. В цей період зовнішньоекономічні зв'язки СРСР розвиваються по-різному: менш інтенсивно за часів «холодної війни», більш інтенсивно - пізніше. Але в цілому об'єм зовнішньоторговельного обороту постійно зростає. Так, в 1960 р. він складає 10 млрд. карбованців, в 1970 - 22 млрд., в 1980 р. - 91 млрд., в 1985 - 145 млрд. карбованців [5, с. 10-15]. Однак вже з середини 80-х років темпи росту зовнішньоторговельного обороту починають різко знижуватися внаслідок дії низки негативних факторів: неефективної структури експорту з переважно сировинною спрямованістю; нераціонального складу імпорту, тобто ввозу продукції, яку можна було виробляти і на вітчизняних підприємствах; низького використання експортного потенціалу оброблюваної промисловості, особливо, машинобудування; переважання в структурі зовнішньоекономічних зв'язків зовнішньої торгівлі і недостатнього використання таких нових форм торгівлі як прямі зв'язки, компенсаційні угоди, ліцензійна торгівля та ін.

В цілому спостерігається відчуження безпосередніх виробників від зовнішніх ринків, оскільки підприємства не мають права безпосередньо виходити на зовнішні ринки. Всі питання зовнішньоекономічної діяльності (замовлення на експорт, закордонні закупки та ін.) перебувають у монополійній компетенції держави та її органів. Усе це максимально знижує зацікавленість виробників у розвитку експортної продукції, покращенні її якості і технічних характеристик та призводить до

недооцінки ролі ЗЕД у розвитку економіки.

Зауважимо, що у світовій економіці саме 1980-ті рр. - період бурхливих змін: швидкими темпами відбувається лібералізація фінансового сектора розвинутих країн, завдяки чому долаються бар'єри на шляху транскордонного руху капіталу. Інструментарій міжнародної банківської діяльності розширюється, у тому числі за рахунок експансії транснаціональних банків, у сфері торгівлі активно працюють міжнародні факторингові асоціації - International Factors Group S.C., Factors Chain International. Отже зарубіжні експортери та імпортери, а також торговельно-посередницькі фірми мають не лише багатий досвід широкого застосування різних форм торгівлі, а і набагато кращі умови фінансування своєї діяльності.

Другий період (1987-1991рр.) – період перебудови зовнішньоекономічних зв'язків України в складі СРСР (роки перебудови економіки). Відзначна риса цього періоду - ліквідація державної монополії на зовнішню торгівлю та зміна принципів організації управління ЗЕД. Прийняття постанови Ради Міністрів СРСР від 2 грудня 1988 р. № 1405 "Про дальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності державних, кооперативних та інших суспільних об'єднань і організацій" надає всім підприємствам право виходу на зовнішній ринок. Відбувається перебудова зовнішньоекономічної діяльності на рівні підприємств, регіонів і країни в цілому. Створюється нова система державного регулювання ЗЕД. Одна з головних проблем цього періоду - відсутність у підприємств, що одержали право виходу на зовнішній ринок, належного досвіду і знань щодо ведення бізнесу в зовнішньоекономічній сфері, у тому числі і щодо фінансування експортно-імпортних операцій.

Третій період (1991 р. до даного часу) - період розвитку ЗЕД, реформування її управління в суверенній Україні, важливим чинником якого стала лібералізація ЗЕД шляхом зменшення та скасування обмежень щодо торгівлі товарами та послугами, руху капіталів і робочої сили.

Однак, на нашу думку, перший (1918-1987 рр.) і другий (1987-1991 рр.) періоди більш коректно вважати одним – радянським періодом з виокремленням першого і другого етапів – державної монополії на ЗЕД та ліквідації державної монополії на зовнішню торгівлю зі зміною принципів організації управління ЗЕД.

Крім того, слід врахувати, що період розвитку ЗЕД в Україні з 1991 р. до даного часу не був однорідним ні за глибиною, ні за швидкістю розвитку, тому в цьому періоді необхідно виокремлювати ще декілька етапів.

По-перше, десятиріччя з 1991 по 2000 рр. – це час активного формування оновленої моделі міжнародних економічних відносин із зовнішнім світом, коли приймаються важливі для розвитку ЗЕД і, зокрема зовнішньої торгівлі, законодавчі акти: Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про єдиний митний тариф», «Про режим іноземного інвестування», «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій». На основі останнього Україна робить важливий крок у напрямку лібералізації умов для подальшого входження до міжнародних ринків товарів і послуг – декларує у 1997 р. приєднання до Статті УІІІ Статей Угоди МВФ, запровадивши конвертованість гривні по поточних операціях. Приймається також Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та ін. Як зазначає В. Новицький, як наслідок, відбувається не лише загальна активізація міжнародного економічного співробітництва України, а і складається помітна тенденція до зміни у співвідношенні двох умовних секторів товарної торгівлі – з власне новими незалежними країнами – колишніми республіками СРСР, та з рештою світу [7, с.615 - 616].

Саме в цей період в Україні відбувається реформування кредитно-фінансових відносин і створюється дворівнева банківська система з Національним банком України на чолі. Водночас розпочинається робота з впровадження в національну практику методології платіжного балансу і торговельного балансу як його найважливішої складової. Водночас перед банками другого рівня постала проблема опанування методів та інструментів фінансування ЗЕД, у тому числі – зовнішньої торгівлі.

Таким чином, з 1991 по 2000 рр. закладаються передумови розвитку нових можливостей і методів фінансування ЗЕД передусім на основі формування правового поля для розширення доступу господарюючих суб'єктів до зовнішніх товарних і фінансових ринків, отже, цей етап можна визнати етапом становлення системи фінансування зовнішньої торгівлі в умовах лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. На цьому етапі випереджаючим є розвиток регулюючої підсистеми в системі фінансування зовнішньої торгівлі (рис.1).

Наступне десятиріччя – 2001 – 2010 рр. - докорінно відрізняється від усіх попередніх. Починаючи з третього кварталу 1999 р., економіка України переходить від стабілізації до зростання, відповідно набувають стійкої позитивної динаміки її основні макроекономічні показники. Водночас зростає інтерес іноземних інвесторів до фінансової сфери і, перш за все, до її банківського сегмента. Це виявляється у зростанні кількості банків з участю іноземного капіталу. Так, усього за три роки – 1997 по 2000 рр. таких банків стало удвічі більше, а зі 100% іноземного капіталу в 4 рази (табл.1).

Посилення експансії іноземного капіталу, коли кількість банків з іноземним капіталом зросла вдвічі, збіглося в часі з наступним періодом зростання української економіки - з кінця 2006 до середини 2008 рр. (див. табл.1). Цьому сприяло і те, що у листопаді 2006 р. були прийняті зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», основним призначенням яких було впорядкування процесу отримання іноземними банками права відкривати на території України філіали і здійснення ними банківської діяльності. Як наслідок, з 2006 р. в Україні з'явилося більше десятка іноземних фінансових груп, які інвестували в українські банки понад 10 млрд. дол. США [3].

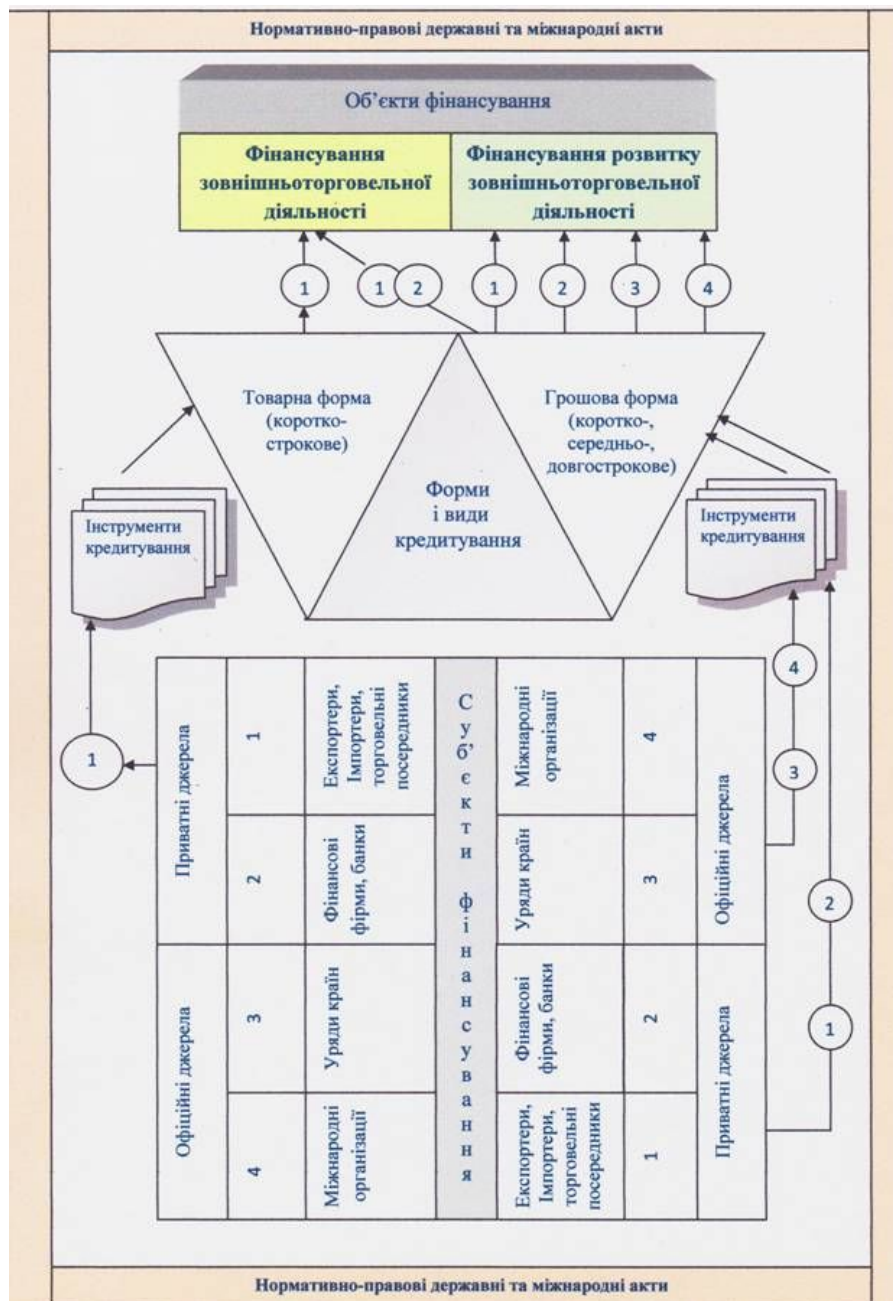

Рис. 1. Система фінансування зовнішньої торгівлі: основні структурні елементи [2, с.60]

Таблиця 1. Динаміка кількості банків з іноземним капіталом у банківській системі України (за даними на початок року)

Показники	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість банків	229	227	214	203	195	189	182	179	181	186	193	198	198	175
У тому числі з іноземним капіталом	14	22	28	30	22	22	20	19	19	23	35	47	53	51
Кількість банків із 100% іноземним капіталом	2	6	9	8	7	6	7	7	7	9	13	17	17	18
Частка іноземного капіталу у статутному фонді банків, %	4	16	21	23	14	12	14	11	9,6	19,5	27,6	35	36,7	35,8

Джерело: складено автором за даними НБУ

Відзначною рисою цього етапу розвитку зовнішньої торгівлі та її фінансового забезпечення став вступ України до Світової організації торгівлі, одним з наслідків якого є адаптація чинного законодавства, у тому числі у питаннях фінансування зовнішньої торгівлі, до правил СОТ. Іншим найважливішим наслідком є «відкриття» фінансово-банківського сектора для іноземного капіталу.

В цілому значне збільшення мережі українських банків з іноземним капіталом відбулося за останні п'ять років - з 19 у 2005 до 51 у 2010 р.

Починаючи з третього кварталу 2008 р., економіка України поряд з рештою країн світу зазнала впливу найважчої фінансово-економічної кризи. З приходом кризи кількість банків з іноземним капіталом дещо зменшилася – з 53 у 2009 до 51 у 2010 рр. За даними Національного банку України, станом на 01 травня 2010 року зі 175 діючих в Україні банків 51 — з іноземним капіталом (на 01.01.08 — 47, на 01.01.09 — 53), зі 100% іноземного капіталу — 18 (на 01.01.08 — 17, на 01.01.09 — 17). Частка іноземного капіталу у статутному капіталі українських банків становила 34,2% (на 01.01.08 — 35,0%, на 01.01.09 — 36,7%) [8]. За прогнозами директора Інституту економіки і прогнозування Національної академії наук України В.Гесця, при виході України з кризи «десь 70% кредитного поля буде належати банкам з іноземним капіталом» [4].

Таким чином, 2001 – I півріччя 2008 рр. – етап динамічного розвитку економіки України, зокрема – її зовнішньої торгівлі, та розширення присутності іноземного капіталу в національній банківській системі. За експертними оцінками працівників Укресімбанку, Укрсіббанку завдяки іноземним власникам українські банки в цей час активізують фінансування зовнішньої торгівлі. Так, у 2006 р. портфелі багатьох фінустанов з цього виду операцій як мінімум подвоїлися. Відкритість вітчизняної економіки змушує банки впроваджувати й розвивати спеціальні інструменти для експортерів та імпортерів. Їх використання дозволяє забезпечити розрахунки з зарубіжними партнерами та залучати на зовнішніх ринках відносно недорогі позикові кошти.

Найбільші гравці ринку до початку 2007 року надали підприємствам гарантії на суму близько 3 млрд. грн. і профінансували торговельні операції більш ніж на 15 млрд. грн. Однак навіть ці значні суми ще порівняно невеликі з масштабами зовнішньоекономічної діяльності України (експорт та імпорт товарів і послуг в 2006 р. перевищив 103 млрд. дол.), відтак, торговельне фінансування буде набирати обертів. Адже на український ринок приходять іноземні банки, здатні відкривати своїм дочкам потужні кредитні лінії [6].

З урахуванням вищесказаного, проміжок часу з 2001 по I півріччя 2008 рр. можна визнати етапом динамічного розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі передусім на основі розширення інструментарію з фінансування торгівлі та збільшення ресурсних можливостей, зумовлених зростанням у банківській системі України кількості банків з участю іноземного капіталу. В цей час випереджаючим є розвиток підсистем фінансування зовнішньої торгівлі та фінансування її розвитку

Починаючи з III кв. 2008 р., до цього часу, відбулося скорочення загального зовнішньоторговельного обороту та відповідне зниження обсягів фінансування зовнішньої торгівлі банками. Для банків в умовах глобальної фінансово-економічної кризи значно ускладнилися умови доступу до ресурсів світового фінансового ринку.

За повідомленням секретаріату СOT, наприкінці 2009 р. у деяких регіонах світу ліквідність зовнішньоторговельного фінансування вже поліпшилася, але її досі бракує в Африці, Центральній Америці й головних країнах Східної Європи, а також у деяких найбільш бідніших країнах Південно-Східної Азії. Зовнішньоторговельне фінансування потерпіло внаслідок минулорічної кризи в першу чергу. Скорочення можливостей такого кредитування підняло його вартість одразу на 5 і більше відсотків, що призвело до різкого скорочення обсягів торгівлі – за прогнозами СOT, у 2009 на 10 відсотків [10].

За цих умов підвищилися значення офіційних джерел фінансування зовнішньої торгівлі - за участі урядів держав (через посередництво експортних кредитних агентств) та міжнародних фінансових організацій, у першу чергу, МБРР та СБРР. Таким чином, етап від III кв. 2008 р. до цього часу можна визнати етапом пристосування до умов глобальної фінансово-економічної кризи. В цей час відбувається диверсифікація джерел фінансування зовнішньої торгівлі – зниження ролі приватних джерел та підвищення ролі офіційних джерел фінансування [2, с. 60].

Узагальнюючи все вищесказане, зазначимо, що процес розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі є сукупністю взаємопов'язаних періодів (радянського та періоду незалежності) та етапів (державної монополії на ЗЕД, ліквідації державної монополії на зовнішню торгівлю в рамках радянського періоду; становлення системи фінансування зовнішньої торгівлі, динамічного розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі та її пристосування до умов глобальної фінансово-економічної кризи – в рамках періоду незалежності), упродовж яких внаслідок дії певних специфічних чинників система зазнавала структурних змін (табл.2).

Таблиця 2. Основні періоди та етапи розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі України

Періоди розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі України				
I. Радянський період		II. Період незалежності		
1918 – 1991 рр.		1991р. – до цього часу		
Етапи розвитку системи фінансування зовнішньої торгівлі України				
1918-1987 рр.	1987 – 1991 рр.	1991 - 2000 рр.	2001- I півріччя 2008 рр.	III кв. 2008 р. до цього часу
Державна монополія на ЗЕД	Ліквідація державної монополії на зовнішню торгівлю, зміна принципів організації управління ЗЕД	Становлення системи фінансування зовнішньої торгівлі в умовах лібералізації зовнішньоекономічної діяльності	Динамічний розвиток системи фінансування зовнішньої торгівлі на основі розширення інструментарію з фінансування торгівлі та збільшення ресурсних можливостей внаслідок зростання у банківській системі України кількості банків з участю іноземного капіталу	Пристосування системи фінансування зовнішньої торгівлі до умов глобальної фінансово-економічної кризи
Структурні зміни системи				
		Випереджаючий розвиток підсистеми регулювання на основі створення нормативно-правової бази ЗЕД.	Прискорений розвиток підсистем фінансування зовнішньої торгівлі та фінансування її розвитку	Диверсифікація джерел фінансування зовнішньої торгівлі – зниження ролі приватних та підвищення ролі офіційних джерел

Джерело: розроблено автором

Список використаної літератури

1. Андрійчук Ф.Ю. Фінансування зовнішньої торгівлі: суть, особливості, джерела // Цінні папери України. – 2010. - № 3 – 4. – С. 3 – 10.
2. Андрійчук Ф.Ю. Сучасне фінансування зовнішньої торгівлі: структурні елементи системи // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. - № 17. – С. 57 – 61.
3. Белінська Я., Жаліло Я. Щодо впливу зростання присутності іноземного капіталу на банківську систему України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul2009>.
4. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні // Економіка України, 2010, № 4.- С.5-15.
5. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: Навч. посібник для студ. вузів - К., Центр навч. літ., 2004. – 247 с.
6. Куда ведут кредитные линии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.moyscredit.com/article.php?story=20070412204220172>.
7. Новицький В.С. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
8. Основні показники діяльності банків України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.
9. World Trade Indicators 2010: Trade Under Crisis. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/etools/wti/3a.asp#>.
10. Trade and Economic Effects of Responses to the Economic Crisis. - Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.oecd-ilibrary.org/trade/trade-and-economic-effects-of-responses-to-the-crisis>

Стаття надійшла до редакції 08.10.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"